

A dél-dunántúli délszláv (horvát, szerb és szórványos szlovén) bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomai a földrajzi nevekben

1. rész

I. Bevezetés

1. A vizsgálat célja, anyaga és a feldolgozás módszere

1.1. A török kiűzése után a Dél-Dunántúlon nagy számban létrejött németek lakta települések helyneveiben megőrzött nyelvi nyomokkal és a hozzájuk kapcsolódó néphagyományokkal foglalkozva – főképpen a kétkötetes baranyai helynévgyűjteményben – viszonylag sok horvát és szerb nyelvű bel- és külterületi elnevezést találtam. Ez adta az ötletet ahhoz, hogy ezeket, valamint a Somogy és a Tolna megyei kötetekben lévő földrajzi neveket és a hozzájuk fűződő néprajzi értékű közléseket is összegyűjtssem és vizsgáljam. Ezenkívül dolgozatom témájának a kiválasztásában az is közrejátszott, hogy a szóban forgó megyék szomszédosak egymással, és történelmi múltjukat tekintve, valamint nagyrészt ebből adódóan – kisebb-nagyobb fokú különbségek ellenére – nyelvi-nyelvjárási és néprajzi szempontból egyaránt több hasonlóságot mutatnak. Ezt az országrészt – különösen a németek betelepülésével kapcsolatban – Hutterer Miklós, a kiváló germanista egy tömbbe tartozónak tartotta, erről ugyanis a következőket fogalmazta meg: „A Dunántúl délkeleti szögletében, a Duna és a Dráva közötti tömbnek hagyományos centruma Pécs, illetve a Mecsek. Ezt számos tájegység övezi, így a Villányi-hegység, a Baranyai-dombság, a Geresdi-dombság, a Zselic, a Somogyi-dombvidék, a tolnai Völgység és Hegyhát, valamint a Mezőföld déli csücske és a Sárköz, ahol a németség, *bár eleve más nemzetiségekkel vegyesen* [a kiemelés tőlem: Sz. J.], jelentős tömböt alkot” (1973: 99–100).

1.2. Vizsgálódásaim alapvető forrásául Baranya, Somogy és Tolna megye helynévkötetei szolgáltak. Az ezekben közzétett földrajzi neveknek a gyűjtése, ellenőrzése nyelvi-nyelvjárási és néprajzi szempontból egyaránt megfelelő időben történt, hiszen az idősebb adatközlők még jól ismerték lakóhelyük bel- és külterületének elnevezéseit és a hozzájuk fűződő népi magyarázatokat, közléseket is. Ennek következtében a megyei földrajzinév-kiadványoknak a gazdag anyaga lehetővé tette, hogy az érintett települések horvát és szerb nyelvű helynevei alapján értékes, a további kutatásokban is hasznosítható példaanyagot tudjak bemutatni. Ezt a munkámat ugyanis – A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi

nyomai a földrajzi nevekben című dolgozatomhoz hasonlóan (vö. 2013: 155–72; 342–55; 462–80; 2014: 1–24) – azzal a céllal is írtam, hogy fölhívjam a figyelmet a megyei és járási földrajzinév-kötetek nyelvészeti és néprajzi szempontú felhasználására, ennek ugyanis eddig elég kevés jelét adta a kutatás (a néprajzi vizsgálódásokra vonatkozóan vö. Magyar Zoltán 2010: 215; a névtani és dialektológiai szempontú hasznosításáról l. részletesebben Hoffmann István 2003: 160–8). Abban, hogy Baranya, Somogy és Tolna német eredetű, majd a déli szláv (horvát, szerb és szlovén) nyelvű helyneveinek nyelvészeti és néprajzi szempontú vizsgálatát elkezdtem, szerepe volt Vörös Ferenc azon fölkérésének, hogy tartsak előadást A nyelvöldrajztól a névföldrajzig III. című konferencián (Vörös 2012). Bár a három dél-dunántúli megye helynévköteteit korábban is jól ismertem, és felhasználtam különböző célú kutatásaimban, elmélyültebb feldolgozásukra csak az utóbbi években gondoltam.

1.3. A példaanyag bemutatásában – elsősorban a néprajzi szempontból hasznosítható adatok esetében – általában teljességre törekedtem. Az egyes községeket és városokat és azoknak bel- és külterületi neveit – a német nyelvű földrajzi nevek vizsgálatával foglalkozó dolgozatomhoz hasonlóan (Szabó 2013: 160–2) – ebben az írásomban is ugyanazon sorszámokkal közöltem, amelyekkel azok a felhasznált dél-dunántúli helynévkötetekben szerepelnek. Ugyanígy jártam el a felhasznált névadatokhoz kapcsolódó rövidítések, különböző népi közlések, magyarázatok bemutatásában, amelyről az alábbiakban részletesebben is szólok.

A horvát és szerb nyelvű névadatokra, mivel eléggé gyakran előfordult, hogy ezeknek számát nagymértékben növelhettem volna, a *stb.* rövidítéssel utaltam. A különböző bel- és külterületi nevek után található, a felszíni formára, a művelési ágra és/vagy például a történeti névanyagra (leginkább C., K. és P. betűvel) utaló rövidítéseket többnyire elhagytam, ugyanis ezek a kutatásaim alapjául szolgáló Baranya megyei földrajzinév-köteteknek az *Útbaigazítás az adattár használatához* és *A rövidítések és források jegyzéke* című bevezető részében egytől egyig megtalálhatók. Közülük például a horvát, illetőleg a szerb nyelvű helynevekre az *szh.*, a a német nyelvjárási névalakra az *n.* betű utal (vö. BMFN. II. 13–8). Ha viszont valamelyik földrajzi névhez fűződő közléssel, magyarázattal összefüggésben egy-egy rövidítésnek a vizsgálódás szempontjából jelentősége lehet, akkor azt természetesen figyelembe vettem, vagyis az adott helynév után nem hagytam ki. Így például közülük a P. rövidítés olyan névadatra utal, amely Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjteményéből származik. Ez példaanyagomban viszonylag gyakran szerepel, főleg akkor, ha a szóban forgó földrajzi névhez valamilyen néphagyomány vagy más, figyelmet érdemlő közlés is kapcsolódik. Itt említem meg azt is, hogy a *szh.* rövidítés csak a baranyai helynévkötetekben fordul elő, mégpedig eléggé nagy számban. Ha a szóban forgó objektum megnevezésére a horvát vagy szerb nyelvű példaanyagban kettőnél több változat található, mivel nincs külön jelezve, hogy az egyes adatok melyik nyelvhez tartoznak, ezért ezeknek a névvariánsoknak a besorolása rendkívül nehéz, csak a horvát és szerb nyelvet, valamint dialektusaikat nagyon jól ismerő szakember tud ebben állást foglalni. Ennek eldöntésében, megállapításában esetenként a felsorolt helynévváltozatok

sorrendje adhat némi fogódzót, amint arra a Kölked község bel- és külterületi nevei előtti bevezető részben található utalás rávilágít: „A nevek nem tükröznek egységes nyelvjárást, s mivel ugyanazt a nevet egy-egy nyelvi közösség többféleképpen ejti, ismétléskor más-más változatot közlünk. A szerb-horvát neveknel az első változat többnyire szerb, a második horvát vagy sokác” (BMFN. II. 527).

1.4. Itt jegyzem meg, hogy a földrajzi nevek között sok három-, négy-, ötnyelvű (sőt jó néhány esetben hat- és néha még annál is több nyelvű) adat fordul elő (így például Mohács névanyagában). Ami viszont a dolgozatomban felhasznált példákat illeti, az ezekben található, hangsúlytalan helyzetű, hangszínét vesztett, redukált (rövid) *e*-szerű beszédhang, valamint az ajakkerekítés nélkül képzett, illabiális *a* és hosszú labiális *ā* hangváltozat pontos jelölésétől el kellett tekintenem, és egyes példák bemutatásában helyettük a mellékjel nélküli *a* betűt kellett használnom. A helynévadatok közlésében természetesen arra törekedtem, hogy a déli szláv nyelvek megfelelő betűtípusait is alkalmazzam, és ez főképpen a mássalhangzók esetében volt lehetséges.

A bemutatott példák között leggyakrabban háromnyelvűek találhatók. Ez azal függ össze, hogy – főképpen a török hódoltság után – több baranyai faluban és városban magyar, német és délszláv (horvát és szerb) lakosság élt együtt. Amennyire megvalósíthatónak látszott, amint az előzőekben említettem, ebben az írásomban is viszonylagos teljességre törekedtem. Baranya, Somogy és Tolna megye földrajzi nevei alapján végzett kutatásaimat részben *forrás*nak, részben olyan *feldolgozás*nak tekintem, amelyet a további vizsgálódásokban hasznosítani lehet. Remélhetőleg lehetőség adódik dolgozatom egyes részeinek az oktatásban való felhasználására is, ezért törekedtem arra, hogy példák kiválasztásában ezt a szempontot is figyelembe vegyem.

II. A délszláv betelepülések vázlatos története, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra

1. A magyar–délszláv kapcsolatok igen régi keletűek, és ezeknek nyomai és következményei – időben és térben is változó mértékben – napjainkig fennmaradtak. A délszlávok eredetével, hazájukba, illetőleg Magyarországra történt betelepülésükkel kapcsolatos nézeteket a történeti kutatások általában két csoportba sorolják. Az egyik felfogás szerint a Dráva menti horvátok és a sokácok a honfoglaláskor itt talált szláv őslakoságnak az egyenes utódai lennének, akik Bácska, Baranya, Somogy és Zala területeire telepednek le. Más kutatások szerint viszont a délszlávok a törökdúlás korától kerültek hazánkba. Sarosác György úgy vélekedik, hogy a nyelvi és az okleveles emlékeket tekintve egyik nézet sem fogadható el, hiszen a szlávok már a honfoglalás előtt megjelentek Pannóniában, majd a magyarság letelepedése után húzódtak déli területekre (l. részletesebben 1973: 371). Sarosác szerint a magyarok és a különböző délszláv népcsoportok kapcsolatai a honfoglalásig nyúlnak vissza. Ennek kezdeteit és területi vonatkozásait ekképpen foglalta össze: „A magyarok letelepedésével a 9–10. században a délszlávok által lakott

terület nyugaton a Dráva mellé, míg keleten a Zselicség, Mecsek és a Sárköz vonaláig szorult vissza. Korábbi útjukat számos helynév jelzi, amely a 11. században már csak szórványként jelentkezik. Az Árpád-házi királyok ideje alatt sűrűen lakott településeket találunk: Kanizsa és a Kis-Balaton patakjainak környékén, Külső-Somogyban – különösen a Kapos, Koppány, Sió és a Balaton felső részén húzódó völgyek mentén, valamint a Zselicségben, a Mecsektől délre és keletre, a Duna és a Dráva által közrefogott mocsaras és dombos térségben. A Duna mentén két nagyobb települési folt mutatható ki: Baja környékén és a Dunát–Tiszát összekötő csatorna csücskétől délre. – A helynevek világosan bizonyítják, hogy ezekben a falvakban a magyarság megjelenését követő évszázadokban a délszlávok és a magyarok vegyesen vagy egymás mellett laktak. A nevek megmaradása is ennek tulajdonítható, hiszen a magyaroknak a névadáshoz megvolt a maguk szokincse és nem volt szükségük azt a szlávoktól kölcsönözni” (1973: 372).

2. A délszlávok bevándorlása Magyarországra nagyjából a 15. század elejétől a 17. század végéig, a török kiűzéséig tartott, amelynek Sarosácz György három szakaszát különítette el. Betelepülésükben magyarok (pl. királyok, főurak) és különféle módszerekkel (kényszerrel, kedvezménnyel) törökök is részt vettek (l. részletesebben 1973: 373–81). Ezzel kapcsolatban csupán egy olyan körülményt említek meg, amely ennek a folyamatnak az elindításában és kibontakoztatásában fontos szerepet játszott. Ez a következő: „A betelepülésre vonatkozó első megegyezés Magyarország és Szerbia között a nikápolyi csata (1396) után jött létre, amikor Zsigmond király felismerte, hogy a török hódítás nemcsak a délszláv népekre jelent veszélyt, hanem a magyaroknak is” (Sarosácz 1973: 373). Ezután kezdődött a horvátok és szerbek betelepülésének első szakasza.

A délszláv népcsoportok bevándorlásának második időszaka körülbelül a 16. század elejétől az 1680-as évek végéig tartott. Áttelepítésüket 1520-tól évtizedeken keresztül a horvátországi főurak (így pl. az Erdődiek, Nádasdiak, Zrínyiek) szorgalmazták, akiknek Magyarországon is voltak földbirtokaik. A horvátokat más délszláv (főképpen szerb és bosnyák) néprészlegek is követték, mégpedig leginkább olyan területekre (pl. a Duna–Tisza közére, Tolna megyébe), amelyek a törökök pusztításai miatt néptelenedtek el. Ezt a folyamatot – részben kényszerrel, részben bizonyos kedvezmények megadásával – a törökök is támogatták (l. erről részletesebben Sarosácz 1973: 376–81).

A történeti kutatások alapján Sarosácz a délszlávok betelepülésének harmadik szakaszát az 1687–1690-es évekre teszi, amelynek során – miután a császári seregek kiverték a törököt az ország déli területeiről – a szerb lakosság tömeges betelepődése mellett boszniai katolikus bosnyákok, továbbá bunyevácok és sokácok is kerültek hazánkba (l. részletesebben Sarosácz 1973: 381–2). Ez a Magyarországra irányuló bevándorlási hullám egészen a török kiűzéséig tartott, sőt még a 18. században is folytatódott.

3. A hazánkba vándorolt délszlávok – miként Sarosácz György írja – „nemzeti hovatartozás szerint horvátnak, szerbnek vagy pedig szlovénnek vallják magukat. Számuk a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének a becslése

szerint: 94700 horvát, 7000 szerb és 5500 szlovén, összesen 107200 fő” (1973: 369). A Dél-Dunántúltra (Baranya, Somogy és Tolna megyébe) – egy-két kisebb szlovén nyelvű népcsoport kivételével – főképpen horvátok és szerbek települtek. Mind a két nép – főleg a horvát – jó néhány, kisebb-nagyobb etnikai csoportot alkot, ezeknek felosztását Sarosácz dolgozta ki és mutatta be részletesen (1973: 369–70). Etnikai csoportosítását nyelvészeti és néprajzi szempontú kutatásaimban, az általam felhasznált földrajzinev-kötetektől összegyűjtött példák bemutatásában és összevetésében egyaránt hasznosítani igyekeztem.

3.1. A délszlávok több évszázadig tartó bevándorlása a Dél-Dunántúltra is kiterjedt. A történeti adatok azt mutatják, hogy horvát és szerb népcsoportok jelentős számban elsősorban Baranya megyébe kerültek. Ez abból is kiténik, hogy a megye kétkötetes helynévtárában igen sok szerbhorvát nyelvű bel- és külterületi elnevezés fordul elő. Ennek okát, hátterét megerősítik azok a népességtörténeti összefoglalók, amelyek minden egyes község és város földrajzinev-anyagának közzététele előtti fejezetben található. A korábban napvilágot látott megyei, járási és más kiadványokkal összevetve – értékes és hasznos újításként – a baranyai földrajzinev-kötetekben, Tímár György kiváló munkájaként, a török hódoltság korától kezdődően minden egyes helység népességtörténetéről több szempontból felhasználható, kellően részletes áttekintések található. Ezekből jól kiténik, hogy milyen sok baranyai településre került horvát és szerb lakosság. A pontos adatokon nyugvó, az egyes nemzetiségek demográfiai, településtörténeti adatait tartalmazó összefoglalásoknak nagy hasznát láttam egyes többnyelvű (pl. német és déli szláv telepítésű) községek, városok helyneveinek a vizsgálatában.

3.2. Szita László *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században* című könyvének az Előszó című fejezetében arról olvashatunk, hogy a 18. században különböző délszláv népcsoportok (bosnyákok, bunyevácok, horvátok, sokácok és vendek) költöztek Somogyországba, a szerb nyelvű bevándorlók pedig, akiket *rácoknak* neveztek, a 16. század végétől kerültek a megyébe (l. részletesebben Szita 1993: 3–6). Ennek ellenére Somogy megye akkoriban és a későbbiekben is nagyrészt magyar népségű maradt (l. erről MNL. 4. 1981: 468). A délszlávok (leggyakrabban *horvátok*, kisebb számban *szerbek*, egy-két esetben *vendek*) betelepülésének következtében a szóban forgó község vagy város lakossága összetételének megfelelően déli szláv nyelvű földrajzi nevek keletkeztek, amelyek – a helyi nyelvi közösségek jövőjének, sorsának alakulásától függően – kisebb-nagyobb mértékben szinte napjainkig fennmaradtak. Ha azonban egyes településekből valamilyen oknál fogva a rácok elköltöztek, akkor a helyi (magyar és/vagy német) lakosság általában a *rác* népnévvel alkotott bel- és külterületi elnevezésben őrizte meg ennek emlékét.

Míndez, ami legalábbis a bevándorolt délszlávokat és német lakosságot illeti, nagyrészt Baranya és Tolna megye népesedéstörténetére is érvényes. Bízom benne, hogy a három dél-dunántúli megye helynévanyagából kiválasztott példák bemutatása, nyelvészeti és néprajzi szempontú vizsgálata az együtt élő nemzeti-

ségek (horvátok, szerbek, németek és magyarok) kapcsolatát, nyelvi és kulturális egymásra hatását is hűen tükrözi.

3.3. Amint azt az előzőekben kifejtettem, a délszláv népcsoportok Magyarországra való bevándorlása több hullámban történt, és már a török kiűzése előtt elkezdődött. Kétségtelen tény azonban, hogy betelepülésük a 17. század végétől erősödött föl, és öltött nagyobb méreteket. Hasonlóképpen ment végbe a délszlávok Tolnába való bevándorlása is, amint azt Bellér Béla így összegezte: „A megye betelepítése mindjárt a török kiűzése után megindult. A magyarok északról dél felé, a különböző délszláv elemek, főként szerbek, délről északi irányba húzódtak. 1696-ban a megye területén 448 szerb (rác) és 488 magyar háztartást írtak össze. A szerb terjeszkedést azonban visszavetette a Rákóczi-szabadságharc, amellyel a délszlávok – a Habsburgok megosztó politikája következtében – szembefordultak, és visszavonulásra kényszerültek” (1981: 63).

3.4. A fentebb kifejtettek rávilágítanak arra, hogy a Dél-Dunántúlra bevándorolt délszlávok története, helyzete különbözőképpen alakult, és ezzel összefüggésben az egyes megyékben nagyon eltérő számban maradtak fenn horvát és szerb nyelvű földrajzi nevek. Az alábbiakban remélhetőleg sikerül majd bemutatnom, hogy a kutatásaim forrásául szolgáló baranyai, somogyi és tolnai névgyűjtemények eredményesen használhatók fel annak feltárásában, hogy az ottani községek és városok névadataiban milyen mértékben őrződtek meg a horvát és szerb nyelvű bel- és külterületi elnevezések és a hozzájuk kapcsolódó különböző néphagyományok. Ha pedig nem maradtak fenn, az mivel magyarázható, abban milyen okok játszottak közre.

III. A dél-dunántúli horvát, szerb és szórványos szlovén betelepülések nyelvi nyomai a helynevekben

A) A rác népnévvel keletkezett hely- és helységnevek

1. A rác népnév jelentése, használata

Ismeretes, hogy a különböző népnevekből (pl. cseh, francia, német, orosz, rác) család-, település-, bel- és külterületi nevek egyaránt keletkezhetnek, és ezeknek vizsgálata nemegyszer más tudományterületeket is érinthet. Ezek közül itt csupán egy írást említek meg, Rác Anita Népeśégtörténet és helynévkutatás című kitűnő tanulmányát, amelyben a régi Bihar megye etnikai viszonyait vizsgálta népnévi eredetű, 1600-ig adatolható településnevek alapján (2004: 63–89). Mint-hogy a Dél-Dunántúlon a *rác* népnév a bel- és külterületi nevekben elég gyakran előfordul, ezért az alábbiakban ezeket is sorra veszem.

1.1. A történeti kutatások szerint kezdetben – a 14. század végén – szórványosan, később pedig már tömegesen délszláv (először elsősorban szerb nyelvű) lakosság

vándorolt be hazánkba (vö. MNL. 5, 1984: 9). Ezeket a néprészlegeket akkoriban leggyakrabban *rácok*nak nevezték. Mivel a 'szerb' értelmű *rác* lexéma a nyelvhasználatban napjainkra visszaszorult, régiesnek hat és jelentése elhomályosult, és mivel a földrajzi nevekben viszonylag sok példa van rá, hasznosnak látszik különféle értelmezéseit röviden áttekinteni.

A szótárak közül a *rác* népnév különböző jelentéséről, eredetéről és használatáról a legbővebb összefoglalást *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* tartalmazza, amelyben a következő adatokat találjuk: „*rác* 1150 k./13–14. sz.: terram *Racy* subiugaverunt” hn. (An. 42.); [...] 1403: „Johanne *Racz*” szn. (Oklsz.); [...] J: A) fn. 1403: 'szerb ember; Serbe' [...] B) mn. 1494: 'a szerbekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó; serbisch' (Oklsz.). [...] Tulajdonnévi eredetű. A délszerbiai város, Novi Pazar régi *Ras* nevéből alakult. Ez a név [...] latin nyelvű forrásokban *Rasa*, *Rascia*, *Raxia* alakban tűnik fel mint egy, a mai Novi Pazar közelében fekvő egykori vár neve. E vár köré mint központ köré egyesítette Nemanja István főzsupán (1159–1196) az összes szerb tartományokat, s ezzel a központtal alapította meg az önálló szerb birodalmat. – A m. *rác* szó a magyarok és a szerbek politikai érintkezésének emléke. Népnévvé a **Rácföld*, *Rácország* típusú összetételből való elvonással vált; vö. *francia*, *muszka*. [...] – Mint közszót a *szerb* népnév kiszorította a használatból, de magyar családnévként gyakori (TESz. 3: 326). Jelentéséről az ÉKsz.-ban ezt találjuk: „*rác* mn és fn *rég* (Mo.-on élő) szerb” (2: 1136). Ezzel szemben a *rác* lexémának népnévként való előfordulására az ÚMTsz.-ban egyáltalán nincs adat, csupán egy-két szókapcsolatban és <vmilyen betegség elűzésére mondott ráolvasásban> bukkan föl (4: 643). A 'szerb' jelentése mellett azonban az országban többfelé más értelemben is elterjedt. Szilágyi Mihály például 'délszláv' jelentésben gyűjtőfogalomként használta azoknak a népcsoportoknak a megnevezésére, akik Horvátország, Szerbia és Bosznia különböző vidékeiről kerültek Tolnába (l. részletesebben 1983: 49).

Sarosácz György a hazai délszlávok eredetével és történetével foglalkozó kutatásokról – a *rác* elnevezést is érintve – ezt állapította meg: „Ennek az irodalomnak a nagyobb része történelmi, kisebb része néprajzi adatokat tartalmaz. A történelmi dolgozatok szerzői általában megelégedtek az adott etnikai csoport általános megnevezésével (pl. bunyevác, sokác), és nem törekedtek közelebbi meghatározásra. Igen gyakori sajnós, hogy a »*rác*« elnevezést használják, amely pontatlansága miatt sok zavart okoz” (1973: 369). A *rác* népnév használatáról Szilágyi Mihály pedig így vélekedett: „Az alábbiakban »*rác*«-nak nevezzük mindazokat a délszlávokat, akik Bosznia, Szerbia és Horvátország különböző tájairól kerültek vidékünkre. A magyar nyelvhasználatban ez a gyűjtőfogalom éppúgy meghonosodott, mint a »sváb« kifejezés” (1983: 49).

1.2. A *rác* köznévi használata, jelentése körül kialakult bizonytalanságot valamegyest növeli, és Sarosácz véleményét erősíti meg például az a tény, hogy népnévként Kelet-Magyarországon 'rutén, tót' értelemben is előfordul, amint arra Nyírbéltek község népességtörténetének következő összefoglalása utal: „A település lakói a középkorban magyarok voltak. A későbbi századokban idegen népelemek telepedtek le a községben. A hagyomány szerint a XVIII. század elején

települtek a Kárpátaljáról és Sáros megyéből ún. rácok (rutének, tótok) a faluba. Az 1773. évi összeírás magyar és rutén lakosságú településnek említi.” A *rác* népnévvel kapcsolatban Nyírmihálydi történetének vázlatos áttekintésében a következőket találjuk: „A község református temploma nagyon régi, a hagyomány szerint a XVI. század végén építették, és rác templomnak nevezték, sőt nevezik még napjainkban is. A faluban ugyanis a XVI. században főként rácok laktak, ezért Rácmihálydinak is nevezték” (SzSzMFN. 3: 133, 283). Megjegyzendőnek tartom, hogy Nyírmihálydi idézett történeti adataiból a *rác* névelem pontos jelentése nem tűnik ki, valamint azt is, hogy egyik falu névanyagában sincs olyan földrajzi név, amely a *rác* népnévvel keletkezett volna. Mindehhez azt kell hozzátennem, hogy a *rutén* és a *tót* népneveknek a TESz. szerint két-két jelentése ismert (vö. 3: 466, 951–2), a *rác* viszont, amint fentebb már bemutattam, sem ’rutén’, sem pedig ’tót’ értelemben a TESz.-ben nincs adatolva. Itt említem meg, hogy munkámban helylyel-közzel a *rác* közzót stilisztikai okokból a *délszláv* lexéma szinonimájaként jómagam is használom, mégpedig gyűjtőnévként a bosnyákok, horvátok, szerbek és (nagyon ritkán) a szlovénok megnevezésére.

2. A *rác* népnévvel keletkezett helységnevek

A délszlávok (szerbek) hazánkba településének nyoma maradt például néhány, a *rác* népnévvel összefüggő helységnevében. Erre Kiss Lajos Földrajzi nevek etimológiai szótára című kitűnő munkájában néhány példát is találtam. Ezek a következők: **Rácalmás**: „A tizenöt éves háború (1591–1606) idején elpusztult magyar lakosság helyére a 17. század elején szerbek költöztek; rájuk utal a *Rác*-előtag”. – **Ráckeresztúr** nevének *rác* előtagja is a szerbek bevándorlásával magyarázható. Eredetéről például a következőket találjuk: „[1740: *Ratz Keresztur* ... de I. 1347/1378: *Kerezthur*] A *Keresztúr* hn. azzal kapcsolatos, hogy a falu templomát a Szent Korona tiszteletére szentelték. A megkülönböztető szerepű *Rác*-előtag az 1629 táján betelepülő szerbekre utal.” – **Ráckeve** nevének *rác* előtagja is a város településtörténetével függ össze: „Az Al-Duna melletti *Keve* [...] város szerb (*rác*) lakói 1439-ben a törökök elől elmenekültek, és 1440-ben I. Ulászló király engedélyével megtelepedtek abban a Csepel-szigeten fekvő, lakatlan helységben, amelynek addig *Abraamberke* [...] *Zenth Abram theleke* volt a neve, s amelyet az al-dunai szerbek beköltözésétől fogva *Kiskevi*-nek, *Kevi*-nek, majd *Ráckevé*-nek kezdtek hívni.” – Rácszentmiklós településnév időbeli előfordulásának adatai pedig a következők: „[1796: *Rátz-Szent-Miklós* ... 1370: *Zenthmiclos* ... 1354/1358: *Ladan Zentmiclos* ... 1347: *Szentmiklós* (modernizált alak): FMTÉ. 6: 286 is] [...] A *Szentmiklós* hn. azzal kapcsolatos, hogy a helység templomát Szent Miklós tiszteletére szentelték. A megkülönböztető szerepű *Rác*-előtag szerb telepésekre utal” (FNESz. 2: 391–2).

3. A rác népnévvel keletkezett bel- és külterületi nevek

3.1. Kutatásaim középpontjában ebben a dolgozatomban is a földrajzi nevek nyelvészeti és néprajzi szempontú számbavétele, vizsgálata áll. Az egyes névkötetektől összegyűjtött adatok számából egyértelműen az rajzolódott ki, hogy a Baranyába, Somogyba és Tolnába vándorolt horvátok és szerbek lakta községek és városok nyelvi példaanyaga jóval gazdagabb, mint a földrajzi nevekhez fűződő néprajzi értékű közléseké. Ezért gondoltam arra, hogy a két fő fejezet közül először a horvát és a szerb betelepülések nyelvi nyomaként fennmaradt helynevek számbavételét végzem el.

A délszlávok Dél-Dunántúlra történt betelepülésének kétféle nyelvi nyoma őrződhetett meg. Egyrészt ide tartoznak azok a bel- és külterületi elnevezések, amelyek a *rác* (ritkábban *szerb*) népnévvel keletkeztek, ha valamilyen okból egyes helységekből a szerbek elköltöztek. Az ott maradt helyi (magyar és/vagy német) lakosság általában a rác népnévvel alkotott bel- és külterületi nevekben őrizte meg ennek emlékét. Másrészt ide veendők azok a horvát és szerb (egy-két esetben vend ’szlovén’) nyelvű helynevek, amelyek a vizsgálatra kiválasztott névkötetekben találhatóak, és amelyeket egy külön fejezetben mutatok be, és elemzem majd részletesen.

3.2. Az oszmán-törökök évszázadokig tartó terjeszkedésével összefüggésben, amint arról már részletesen is szót ejtettem, Magyarország területére többfelé délszláv népcsoport került. Mivel ezeket a néprészlegeket (közülük főképpen a szerbeket) általában *rác*oknak nevezték, bevándorlásuk nyoma a *rác* népnévvel keletkezett földrajzi nevekben is fennmaradhatott. A következő alfejezetben Baranya, Somogy és Tolna megye helynévkötetei alapján ezeknek az előfordulását vizsgálom. Ehhez természetesen a szóban forgó kiadványoknak mindegyik *rác* kezdetű adatáról el kellett döntenem, hogy az valamelyik délszláv népcsoporttal (leginkább az oda települt szerbekkel) hozható-e kapcsolatba, vagy pedig (jóval ritkábban) olyan földrajzi név, amelyben a *Rác* családnév rejlik, vagyis nem tartozik a rácok emlékét őrző földrajzi nevekhez. Az utóbbi csoportba sorolható, ilyen típusú példák a következők: Somogybabod: 19/40. *Rác-dülő* [...] Tulajdonosa családnévéről. – Töröcske: 172/35. *Rác-Gergő-gödör* [C. *Rátzgergely*] (SMFN. 98, 537). – Dunaszentgyörgy: 42/85. *Rác-kut* [...] Kú. Rác nevű birtokos földje végében (TMFN. 227).

3.3. Az alábbiakban a Baranya, Somogy és Tolna megyei helynévkötetek azon névadatait mutatom be részletesebben, amelyekben a *rác* köznév ’valamelyik délszláv (főképpen szerb) népcsoport tagja’ értelemben fordul elő. Itt vettem számba azokat a földrajzi neveket, amelyek a török hódoltság idején kezdődött szerb és horvát betelepüléseket követően, bizonyos idő eltelte után (elsősorban a szerbek elvándorlása nyomán) keletkeztek, és amelyeket a velük együtt élő vagy később odatelepült más nyelvű (magyar, német stb.) lakosság teremtett, alakított ki.

Baranya megye

Alsómocsolád: 11/101. *Pusztatemplom* : *Pusztaszentegyház* [T 1: *Pusztá Templom Düllő* ... MoFnT2: *Pusztatemplom*] Do, sz, sző. [...] – P. szerint „régente egy templom állt itt, állítólag, rác templom, alapjából még most is találni részleteket.” – **Egyházaskozár:** *Kozár* : *Kazár* : *Egyházaskozár* : *Ráckozár* : n. *Kozart* [...] – P. sz. „Népesítése állítólag egy *Csarnovits* nevű rác patriarcha alatt történt volna, ki a rácokat Szerbiából hozta volna erre a vidékre [...] a rácok mindég fogytak, úgy hogy jelenleg (1865-ben) még csak 10 család lakik itt. A népmonda szerint, a mikor a rácok e vidéket megszállták, egy *Kóza* nevű nő szerepelt volna mint földesuraság, és miután az egész népség rácokból állott, a község »*Rácz-Kozárnak*« neveztetett volna el.” 7/15. *Rác-temető* : n. *Ráce Kerihóf* ’Raitzen Kirchhof’. A falu egykori szerb (rác) lakosságának temetkező helye volt. 7/32. *Rác köz* [...] Hajdan szerbek (rácok) lakták. 7/35. *Rác-templom* : n. *Ráce Kerih* ’Raitzenkirche’. Itt állott a szerbek temploma. – **Hásságy:** 148/30. *Hátsó Ráchögy* : n. *Ráce perih* ’Raizenberg’. A. sz. régen itt volt a rácok faluja. – **Hegyhátmaróc:** 12/34. *Kálvária* : *Rác-temető* : n. *Kalfáripereg* ’Kalvarienberg’ [...] – P. sz. „Kálváriahegyről [...] itten régen egy *Rác templom* állott.” – **Hidas:** *Hidas* : n. *Hidas* : n. *Hitas* [...] A hódoltság végére magyar lakossága mellé gk. délszlávok települtek. Ők népesítették be később a *Ráchidas* nevű falut. A 18. század első negyedében kat. délszlávok, a század második negyedében németek telepedtek itt le. Ez utóbbiak faluját később *Némethidas* néven jegyezték fel az összeírásokban. A század végére a kat. délszlávok elhagyták a falut, és német többségűvé vált a helység. 109/21. *Ráctemplom* : n. *Racekherih* ’Raitzenkirche’ É. Ma lakóház van a helyén. A benne volt ikonokat Grábócra vitték. 109/32. *Rácfalu* : n. *Racetarf* ’Raitzendorf’ [K12: *Raczendorf* P: *Rác Hidas* MoFnT2: *Rácfalu*] Fr. A falu északi része. P. sz. „már 1685-ben letelepedett néhány szerb család”. – **Kárász:** 24/163. *Rác-horgos* : *Rácok horgosa* Hor. A. sz. katonák vonultak erre. A 18. sz.-i rácdúlás emlékét őrizheti a név. – **Kékesd:** 199/143. *Rác-vögy* [K2: *Rác Völgy* ... K12: *Rác völgy*; I, sz P: *Rátföld*; I] Vö, Ds, sz, e, l. [...] – P. sz. „valamikor a monda szerint menekő rácok tanyája vala.” – **Köblény:** 19/9. *Ráckassz* ’Raitzengasse’ [*Béke u*] U. Rácok (szerbek) laktak itt régen. 19/51. *Rác-temető* : n. *Rácfriedhof* ’Raitzenfriedhof’ [...] Egykor szerb temető volt itt. – **Mecseknádasd:** 110/188. n. *Rácekróve* ’Raizengraben’ [...] – A. sz. régen éltek rác (szerb) családok Nádasdon. Itt és főleg a Kecse-háton voltak a tanyáik (szállásaik). – **Mekényes:** 1/171. n. *Rácevingert* ’Serbische Weingarten’ [K8/a: *Rác Szőlők*] [...] – P. sz. „szőlőhegy, mely Rácok által ültetett bé.” – **Pécs:** 134/1939. *Némötürög* : *Ürög* : *Rácváros* [...] A határnak ez a része korábban Magyarüröghöz tartozott. [...] – P. sz. „Ide tartozik még [Pécshez] a város nyugati határszélén *Rácváros*, melly név 1689-ik évben keletkezett [...] ezen időben a Rátzok és a Katholikus egyház között egység jött létre, időközben azonban surlódások támadtak a kiegyezett felek között, és Rátzok vagy Bosnyákok több jelét adták gyűlöletüknek, így 1693-ik évben ellenök panasz tétetett és az határozatott, miként ha egy holnap nem okulnának, tartoznak a várost elhagyni; ez nem történvén meg, így a püspöki igazgató beleegyezése folytán, a nevezett helyen telepedtek meg.” – 1691–1693-ban Pécs

város területét el kellett hagyniok a görögkeleti vallásúaknak. Ekkor telepedtek meg Ürög területén a volt pécsi rácok; a falujukat a 18. században *Rácürögnek* nevezték. A 18. század második felében kezdtek németek idetelepedni; a század végére a szláv lakosság elköltözött. 1781-ben létesült a (rkat.) plébánia. Ekkor a lakók többsége német volt, és a falu nevében is megmutatkozott ez. Ekkor már *Németürögnek* nevezték a plébániát, a köznyelven azonban nem vezett el a régebbi *Rácváros* név. A faluban rövidesen megjelent a magyar lakosság is. A 18. század folyamán többségében magyar nyelvűvé vált a helység. 134/2009. *Rácváros* Fr. Volt, most Vr. A mai Rácvárosi-templom közvetlen környékének P. sz. már 1704 óta *Rácváros* a neve. – **Pécsvárad:** 117/195. *Szőlők* : *Rácok szőlője* [K12: *Rácok Szőlő*, sző, sz P: *Rácok szölleje*; sző N: *Rácok szője*] Do, sző, sz. Ma már részben beépült. – **Szigetvár:** 87/238. *Ráctemplom*. Az itt lévő görögkeleti templomot 1950 körül bontották le, a helyén lakóházak vannak. A bosnyákok a török uralom éveiben települtek itt le; és ettől a templomtól északra fekvő városnegyedben éltek. Egyesek 1920-ban a szerbekkel együtt visszaköltöztek, nagyobbik részük azonban elmagyarosodott. Ma csupán egy-két öreg őrzi a régi nyelvet. – **Vokány:** *Vokány* : *Siklós-vokány* : n. *Vakan* [...] [BC1: *Racz Vocany, Volka*...] 190/50. *Rác-kertők* : n. *Rácen Hofstel* 'Raizen Hofstell' [...] A falu egykori rác 'szerb' lakóiról kapta a nevét. Stb. (BMFN. I. 42, 81, 82, 104, 111, 138–9, 157, 461, 545, 546, 547, 556, 759–60, 762, 863, 1049, 1052). – **Beremend:** 320/18. *Szerb utca* : *Rác utca* : *Gatyaszár utca* : n. *Racegasze* 'Raizengasse' [...] Régen itt főleg szerbek (rácok) laktak. Két rövid utca ezen a helyen torkollik egymásba, ezért kapta az utca a tréfás Gatyaszár nevet. 320/20. *Rác-temető* : n. *Racefrithóf* 'Raizenfriedhof' [...] Korábban itt szerb temető volt. 320/86. *Püspökboj* : *Rácboj* [...] Lh, Maj. – *Boja középkori magyar falu* [Györffy 1: 288] a török hódoltság elején elnéptelenedett. A hódoltság végén itt rácok (szerbek) laktak. 1700 körül ismét pusztává lett. A múlt század elejétől kezdett ismét benépesedni. Beremendhez hasonlóan soknemzetiségű volt: magyar, német, r. kat és g. kel. vallású délszláv (főleg szerb) lakosság élt itt együtt. – **Borjád:** 227/6. *Szerb templom* : n. *Ráce Kerih* 'Raizisch Kirche' [*Görögkeleti templom*] É. 1770 táján épült. – **Csányoszró:** 260/54. *Vár-sziget* [K5, 8, 9, P: ~] Ds, e. K5 sz. „Benne épületrom helye kis kiemelkedéssel”. – P. sz. „hajdan ingovánnyal körülvett hely az erdőben, s a rácfutás alkalmával itt vonták meg magukat a vidék Magyar lakosai”. A. sz. 40 × 60 m-es földvár romjai láthatók a szigeten. 260/150. *Vívó-domb* [...] P. sz. „a rácfutás alkalmával itt csatározás történt a rácok és a magyarok közt.” – **Dunafalva:** 205/205. *Rác-szállások* : n. *Ráce Szalase* 'Raizen Gehöfte' : szh. *Szalási* : szh. *Kod racki szalási* 'a rác szállásoknál' : szh. *Szrpszki szalási* 'szerb szállások' [...] Régebben a szerbek szállásai. – 1844-ben valószínűleg itt, a „Alsó Szigeti Kertekben *Maláti Szálláson*” 7 magyar, 38 szerb szállás és kert volt. 205/332. *Rác-koboja* : n. *Rác-szute* 'Raizische Sutte' : szh. *Szrpszka kobolya* [...] Mf. sz, korábban szántó, mocsár. – **Dunaszekcső:** 204/134. *Rácmála* : n. *Rácmále* : n. *Rácevingl* 'Raizisches Winkel' : szh. *Rácmahala* : szh. *Racki kraj* 'rác negyed' : c. *Szirbicko vulica* 'szerb utca' [...] U. A harmincas évekig szerbek laktak. – Erdősmecske: 191/175. *Rác-szurdok* : n. *Rácsih Houl* 'Raizische Hohle' : szh. *Grobjanszki put* 'temetői út' Út, szurdok a szerb temető felé. – **Feked:** 192/121. *Rácföld* : *Rác-föd* :

n. *Stanberg* 'Steinberg' : n. *Ráceféltsztálr* 'Raizenfeldsteile' [...] – Nh.: Rácoké volt, akik a németek előtt laktak itt. – **Geresdlak**: 197/326. *Ráckirbét* : n. *Ráckehirve* 'Raizen Kirchwei' : n. *Rácekhierhoff* 'Raizenkirchhof' [P: *Raczkirchhof* 'Raczkirbet'] [...] – Nh.: Rác település emlékét őrzi. – A *Kirbet* föltehetően a n. *Kirchwei*-ből alakult szh. *kirbaj*, *Kirvaj* 'templomi búcsú' eltorzított változata. 197/357. *Rácgeresd* : *Rácgeresdi-rétek* : n. *Ráckeres* 'Raizgeresch' : n. *Ráckereser Víze* 'Raizgerescher Wiesen' [...] – Nh.: Itt régen rác település állott. – **Kékesd**: 199/134. *Rác-vőgyi-forrás* F a hasonló nevű völgyben. Ez látta el vízzel a Mocsilákat. – **Kisjakabfalva**: 256/25. *Szerbtemplom-fődek* : n. *Racise Kherihóftajl* 'Raizische Kirche Hoftheile' [...] A. sz. ezen a helyen volt a régi falu, amelyben szerbek laktak. Az ásatások során 1740-ből származó sírt tártak fel, valamint régi kerámiamaradványokat. 256/33. n. *Racise Kherihóf* 'Raizische Kirchhof' Te. Régi ráctemetőt tártak itt fel. A leletek az 1740-es évekből származnak. – **Mohács**: 223/992. szh. *Szrpszki szalasi* 'Srpszki salaši' : szh. *Racki szalasi* 'Racki salaši' [...] S, sz, régebben szerb szállások. – **Nagyharsány**: 282/281. *Ráczok főgygye* [K8: *Rácz föld, Ráczok földje*] S, sz. P. sz. „a Ráczok földje, mely a Beremeni ráczok földjével határos.” – **Palotabozsok**: 196/11. *Rác-temető* : n. *Rácis Khirhoff* 'Raizischer Kirchhof' : c. *Szirbicka murmunci* 'szerb temető'. – **Siklós**: 281/125. *Rác-templom utca* : *Rác utca* [...] U. Rácok laktak ebben az utcában. – **Siklós-nagyfalu**: 300/51. *Rácok hele* [...P: *Ráczok helye*; sz] [...] A monda szerint itt verték meg a rácok a nagyfalusiakat. – **Székelyszabar**: 213/200. *Rácok földje* : *Rácengrund* : n. *Ráce Krontsztaile* 'Raizer Grundteile' [...] Os, sz, korábban szülő. – Nh.: Egykor szerbek települése, ill. a földje volt. – **Véménd**: 193/36. *Szerb iskola* : *Szərb iskola* : n. *Rácsih Sull* 'Raizische Schule' : j. *Szerbise Súl* 'Serbische Schule' : szh. *Skula* 'Škola' : szh. *Szrpszka skola* 'Srpska škola' : rc. *Iskúla dő szürp* 'szerbek iskolája' É. Az egykori szerb lakosság iskolája volt. Stb. (BMFN. II. 36, 48, 60, 121, 149, 150–1, 168, 221, 243, 248, 313, 501, 559, 661, 662, 679, 681, 782, 797, 862, 942, 944–6).

SZAKIRODALOM

- Andrásfalvy Bertalan 1979. Nyugat-baranyai német telepesek történeti-néprajzi kérdései a Levétári források tükrében. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1978. A Baranya megyei Levéltár évkönyve*. Pécs, 335–46.
- Andrásfalvy Bertalan 1989. „Baranya megye földrajzi nevei” és a néprajz. *Baranyai Művelődés* 3: 34–8.
- Balassa Iván 1978. A néprajztudomány és a földrajzinév-kutatás újabb eredményei. *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei* 30: 175–81.
- H. Balázs Éva 2000. A Baranya-háromszög. (A visszacsatolás munkanyaga 1941-ből). In: Maria Erb – Elisabeth Knipf (Hrsg.): „*und thut ein Gnügen Seinem Ambt*”. Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburstag. *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. Budapest, 535–8.
- Bálint Sándor 1998. *Ünnepi kalendárium július elsejétől november harmincadikáig*. A Mária-ünnepnek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából 1–3. Mandala Kiadó, Szeged.
- Barabás Jenő 1971. Földrajzi nevek a néprajzi kutatásban. *Magyar Nyelvőr* 95: 463–6.

- Barics Ernő 1989a. A BMFN mint a szláv névtan és a dialektológia fontos forrása. *Baranyai Művelődés* 3: 20–6.
- Barics Ernő 1989b. A Zselic földrajzi neveinek szerbhorvát rétegéről. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Nyelvtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.*) A magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. – Budapest, 73–8.
- Bellér Béla 1981. *A magyarországi németek rövid története*. Budapest.
- BMFN. I–II. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. 4. bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gerstner Károly 1981. Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében. In: Hajdú Mihály – Rácz Endre (szerk.): *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 181–3.
- Gerstner Károly 2008. Helynevek magyar–német nyelvi és kulturális környezetben. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest, 130–6.
- Guttman Miklós 2002. *Szláv elemek egy magyar falu – Nárai – nyelvében*. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények Közlemények 1. Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 43–7.
- Guttman Miklós 2008. A földrajzi nevek szláv rétegéről a nyugati magyar régióban. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest, 137–42.
- Hadrovics László 1964. Történelem és művelődés a földrajzi nevekben. *Magyar Nyelvőr* 88: 315–9.
- Hadrovics László 1970. A magyar délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 235–9.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen.
- Hoffmann István 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hoffmann Ottó 1989. A cigányok földrajzinév-adásának néhány jellegzetessége. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Nyelvtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.*) A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. – Budapest, 323–8.
- Hutterer Miklós 1973. A magyarországi német népcsoport. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 93–117.
- Kálmán Béla 1967. A népetimológia helységneveinkben. *Magyar Nyelvőr* 91: 1–11.
- Kálmán Béla 1989a. A Baranya megye földrajzi nevei c. kiadvány nyelvtudományi értékei. *Baranyai Művelődés* 3: 11–4.
- Kálmán Béla 1989b. Párhuzamos helységnevek. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Nyelvtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.*) A magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. – Budapest, 120–3.
- Király Lajos 2002. „Hires betyár vagyok...”. *A betyár alakja a somogyi népköltészetben*. Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár.
- Király Lajos 2003. *Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban (Cikkek, tanulmányok)*. Örökség Kaposi Kiskönyvtár 24. Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése. Kaposvár.
- Kiss Lajos 1983. Tolna megye földrajzi nevei (ismertetés). *Magyar Nyelvőr* 107: 246–8.
- Kiss Mária 1977. A magyarországi délszlávok folklórkutatásának áttekintése. *Néprajzi Füzetek* 2. Budapest.
- Kiss Mária 1988. *Délszláv szokások a Duna mentén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kniezsa István 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Magyar Történettudományi Intézet, Budapest.

- Kósa László 1975. A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása 1945–1974. *Ethnographia* LXXXVI: 422–36.
- Magyar Zoltán 2010. A földrajzinév-gyűjtések folklorisztikai jelentősége. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 215–23.
- Manherz Károly 1981. A magyarországi németek néprajzkutatásainak vázlatos áttekintése. In: Eperjessy Ernő – Krupa András (szerk.): *A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiség-kutató Konferencia előadásai (1980.szeptember 30. – október 2.)*. A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapest–Békéscsaba, 635–49.
- Manherz Károly 2000. A magyarországi németek és népi kultúrájuk. Kutatástörténeti vázlat. In: Gergely Jenő (szerk.): *A hosszú tizenkilencedik század és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 313–34.
- Máté Gábor 2010. Migráció és népességcsere a tulajdonnevek (családnevek, helynevek) és a történeti mondák tükrében, Észak-Baranyában. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 193–214.
- MNL. = Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 977–1982.
- Mollay Károly 1989. Névtani tanulások a „Baranya megye földrajzi nevei” c. kötetből. *Baranyai Művelődés* 3: 15–9.
- Ördög Ferenc 1989. Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológia forrásai. *Baranyai Művelődés* 3: 27–33.
- Ördög Ferenc 1997. Beszámoló a hazai helynévgyűjtésről. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. 383–8.
- Penavin Olga 1989. A BMFN szlavisztikai értékeiről. *Baranyai Művelődés* 3: 54–5.
- Pesti János 1985. A közzététel és a szerkesztés tapasztalatai a BMFN. I. és II. kötete alapján. In: Békési Imre (szerk.): *Név és névkutatás. Az Inczeffi Géza halálának 10. évfordulóján rendezett emlékülés előadásai* (Szeged, 1984. április 13–14.) A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. 83–91.
- Pesti János 1989a. Összefoglaló. *Baranyai Művelődés* 3: 70–3.
- Pesti János 1989b. Szóföldrajzi szempontok a történeti és a mai magyar földrajzi nevek vizsgálatában. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Nyelvtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.* A magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. – Budapest, 156–9.
- Pesti János szerk. 2002. *Az ördögszántotta hegy*. Baranyai mondák, hiedelmek és történetek. Szerkesztette és a bevezetést, függeléket írta Pesti János. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Pesti János 2013. *Pécs utcanevei 1554–2004*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Póczos Rita 2008. A párhuzamos helynévadás. In: Bölcseki Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai I. Budapest, 223–30.
- Rácz Anita 2001. Népnévi eredetű településnevek a középkori Bihar vármegyében. *FUD*. 8: 491–9.
- Rácz Anita 2004. Népességtörténet és helynévkutatás. A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz. In: Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok I.* A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 8. Debrecen.
- Reuter Camillo 1966. A török hódoltság emléke a baranyai helynevekben. *Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1966 – szigetvári emlékkönyv 1566–1966” című kötetéből*. Budapest, 107–14.
- Rónai Béla 1982. A népetimológia a földrajzi nevekben. *Névtani Értesítő* 7: 9–18.
- Sarosác György 1973. Magyarország délszláv nemzetiségei. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 369–90.
- Schwing, Josef 2011. *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südransdanubiens (Ungarn)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Universitätsverlag, Debrecen.

- Schwing, Josef 2013. *Ortsnamen als Identitätssymbole. Das Beispiel der Schwäbischen Türkei (Ungarn)*. Kézirat.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. Papp László és Végh József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Szabó József 1988. Miben hozott újat a baranyai névgyűjtemény? *Néprajz és Nyelvtudomány* 31–32: 276–80.
- Szabó József 2000. A török hódoltság néprajzi emlékei a földrajzi nevekben. In: Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): „*Magyarok eleiről*”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 493–503.
- Szabó József 2003. Hagyományörzés Veszprém földrajzi neveiben. *Névtani Értesítő* 25: 78–81.
- Szabó József 2008a. *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben*. Szeged.
- Szabó József 2008b. A török kor emléke Somogy megye földrajzi neveiben. *Magyar Nyelvőr* 132: 86–93.
- Szabó József 2010a. Régi korok emléke Somogy megye földrajzi neveiben. *Magyar Nyelvőr* 134: 42–54.
- Szabó József 2010b. Régi korok emléke Tolna megye földrajzi neveiben. *Magyar Nyelvőr* 134: 195–211.
- Szabó József 2010c. A népi vallásosság nyomai a földrajzi nevekben. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Gerhardus Kiadó, Szeged. 403–10.
- Szabó József 2011. Szent István és Mátyás király emléke a Veszprémi járás földrajzi neveiben. In: Kolláth Anna – Gróf Annamária (szerk.): *Szépbe szőtt hit... Köszöntő könyv Varga József tiszteletére*. Maribor–Lendva, 225–33.
- Szabó József 2013. A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben. *Magyar Nyelvőr* 137: 155–72; 342–55; 462–80.; 462–80; 2014: 1–24.
- Szabó József 2014. A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben. *Magyar Nyelvőr* 138: 1–24.
- Szeghalmy Gyula 1940. *Dunántúli vármegyék*. Budapest.
- Szilágyi Mihály 1983. *Az újratelepülő Tolna megye 1710–1720. Tanulmányok Tolna megye történetéből (Különlenyomat)* Kiadja: a Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd.
- Szita László 1993. *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században*. Kaposvár.
- SzSzMFN. III. = Jakab László – Kálnási Árpád: *A Nyírbátori járás földrajzi nevei*. Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 3. Nyírbátor, 1987.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1967–1976.
- Tímár György 1989. A „Baranya megye földrajzi nevei” című kötet népességtörténeti adattárának helytörténeti és névtani szempontjairól. In: Balogh Lajos – Ördög Ferenc (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. 184–7.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. Végh József, Ördög Ferenc, Papp László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Tóth Valéria 1997. Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. In: B. Gergely Piroška – Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. 262–5.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*. Negyedik kötet N–S. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- Ungár Mátyás – Szabolcs Ottó 1979. *Magyarország története. (Rövid áttekintés)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vadas Ferenc 1989. A helynévtárak és a régészeti kutatások. *Baranyai Művelődés* 3: 51–3.
- Varga Mária 1999. Népetimológia Veszprém megye helységneveiben. *Névtani Értesítő* 21: 150–5.
- VMFN. = *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. Balogh Lajos–Végh József. Szombathely, 1982.

Vörös Ferenc 2012. Szerk. *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődés-történet*. Savaria University Press. Szombathely.
ZMFN. = Zala megye földrajzi nevei. Szerk. Papp László–Végh József. Zalaegerszeg. 1964.

Szabó József
ny. egyetemi tanár
Szegei Tudományegyetem

SUMMARY

Szabó, József

**Linguistic and ethnographic traces of South Slavic
(Croatian, Serbian, and sporadically Slovenian) immigration in
geographical names of Southern Transdanubia, part 1**

The author used published lists of geographical names from three counties of Southern Transdanubia (Baranya, Somogy, and Tolna) for his investigations. In the introduction, he gives a survey of the history of South Slavic immigration to Hungary during and after Turkish rule. The first, longer, part of the paper focuses on occurrences of South Slavic (Croatian, Serbian, and a few Slovenian) geographical names.

Keywords: published lists of geographical names in the counties of Southern Transdanubia (Baranya, Somogy, Tolna); the history of South Slavic immigration to Hungary during and after Turkish rule